

Frank Vandendries

Zelfdoding: de menselijke dood bij uitstek Waanzin, provocatie, of bittere ernst?

Het was een vage kennis die het duidelijk tegen mij zei, zonder sarcasme, op een avond die feestelijk bedoeld was: “Zelfdoding is de enige dood die mensen past.” En hij vervolgde: “Wat is dat toch dat mensen weg willen kwijnen in een verpleeghuis of een ziekenhuis? Of dat zij palliatief doodgeknuffeld worden in een hospice?” Maar erger nog, zo ging hij verder: “En dan vragen ze ook nog om actief ingrijpen. ‘Geef mij een spuitje!’ En dan zeggen ze: ‘Mijn hond krijgt een spuitje als die ziek is, maar ik niet als ik erg lijd’. Dat vind ik ook al zo vreemd. Alsof ze als een hond behandeld willen worden als ze dood gaan. Willen ze dan ook in hun verdere leven als een dier gezien worden? Geslagen en toegeschreeuwd worden?” De man sprak in zijn monoloog over afhankelijkheid, nederigheid, over onderdanigheid – “da’s pas onwaardig.” De stervensmaat in Nederland wordt bepaald door een verzameling geneeskundigen die hand in hand lopen met overheidsdienaren, met lieden van het Ministerie van Volksgezondheid. “Volksgezondheid! Wat gaat de minister of het volk mijn gezondheid aan? En wat te denken van al die lobbygroepen, of het nu socialisten, christenen, artsen of farmaceuten zijn die allemaal denken te weten wat goed is voor MIJ.” De komst van de euthanasiewet heeft dat alleen maar versterkt. “De goede dood is de dood waarbij een arts aan je bed zit. En die uitspraak in de rechtszaak tegen Albert Heringa, ja ik volg het nieuws op de voet, bevestigt dat nog eens. Sterven is geen zaak die burgers zelf kunnen regelen, maar die medisch en juridisch afgehamerd moet worden, en niet essentieel (hij bedoelde, vermoed ik: existentieel – FV) zoals die Heringa dat noemt. Belachelijk toch allemaal!”

Maar oren toeteren nu nog na. De muziek stond ook hard.

Heeft die kennis gelijk: is de zelfdood dé menselijke dood bij uitstek? Dat is natuurlijk een morele vraag: kan iedere andere vorm van sterven als niet-humaan, of, als ik me enige vrijheid veroorloof, als minder humaan beschouwd worden (waarbij ik voorbij ga aan alle gewelddadige wijzen waarop naasten gedood, vermoord worden)? Anders gezegd: is het *goed* om te sterven door eigen hand.

Hoewel zelfdoding niet strafbaar is, is actieve hulp dat vooralsnog wel. Over dat laatste wordt veel geschreven en veel gediscussieerd – tot in de rechtszaal aan toe (recent de zaak Albert Heringa gecombineerd met het NVVE-pleidooi om hulp bij zelfdoding uit het Wetboek van Strafrecht te schrappen). Dat die hulp zo’n punt is, heeft m.i. vooral te maken met het vooralsnog verre van maatschappelijk geaccepteerd zijn van de zelfgekozen dood die door eigen handelen tot stand komt. Dat is iets wat burgers zo ervaren, dat is iets wat mijn cliënten ervaren die openlijk met hun naasten willen spreken over de dood die zij voor zichzelf verkiesen, en wel zonder (moreel) veroordeeld te worden. Als een niet-fysieke grondslag de reden vormt het leven te laten voor wat het is/was, kan dat nogal wat wrevel opwekken. Vandaar dat naasten, als het dan toch zo moet zijn, de voorkeur geven aan de uitvoeringsweg waar de arts de eindverantwoordelijkheid draagt. Vandaar dat er nog veel mensen in sociale eenzaamheid sterven, soms jammerlijk op gewelddadige wijze.

De vraag kan dan ook zo gesteld worden: wordt zelfdoding ooit gezien als een ‘normale’ dood, als iets dat niet 1-2-3 verwerpelijk is, als iets dat het liefst zo snel mogelijk op afstand gezet wordt?

Ik las kortgeleden de volgende passage in een boek over de Engelse uitvaartbranche: “Roger [een ‘funeral director’ – FV] saw the difficulty; Joan Wood, the suicidal environmentalist, had to be labeled

eccentric so that society could disassociate itself from her.”¹ Zonder te veel in details te treden: Joan (75 jaar jong/oud) wil verdere fysieke en mentale ontluistering voorkomen en zij wil begraven worden op een bepaalde natuurbegraafplaats – zij kiest diezelfde begraafplaats uit om te sterven. Dat wekt nogal wat aandacht onder de plaatselijke bevolking, en krijgt dat ook in de media. Da’s smullen. Een bijzondere vrouw met een bijzonder verhaal – zo bijzonder dat gedacht wordt: dat past nergens in ons straatje, iemand die welbewust, weloverwogen haar leven overziet, haar perspectieven overweegt en een oordeel velt over zichzelf, voor zichzelf. Door het als afwijkend gedrag te zien, wordt gedacht: dat overkomt ons niet, daar raken wij niet mee ‘besmet’.

Neen, sterven: dat doe je onder begeleiding van de stervensspecialist bij uitstek: de dokter. ‘Euthanasie’ is ingeburgerd op een wijze waar ‘zelfdoding’ (figuurlijk gesproken) over mag dromen. Euthanasie, als term gekoppeld aan artsenhulp bij sterven en slechts in ‘tijd’ te onderscheiden van palliatieve of terminale sedatie (het doel is de patiënt comfortabel te laten sterven), valt beter binnen traditionele structuren waarbij zelfbeschikking als onmogelijk of als ongewenst wordt geacht. Bij euthanasie lijkt de patiënt onafhankelijk (zijn/haar keuze, toch?) maar is de patiënt wel degelijk afhankelijk – onderdanigheid wordt op prijs gesteld. Zo is iemands gezondheid (of het gebrek daar aan) ingebed in maatschappelijke structuren en protocollen. Bij zelfdoding (of zelfeuthanasie of zelfmoord of...) plaatst iemand zich duidelijk buiten die afhankelijkheidsstructuren. “Mijn leven is van mij, niet van de maatschappij (wat die ‘maatschappij’ –altijd specifieke individuen– daar ook van vindt).” Zelfdoding (los van welk motief daartoe ook) geeft aan dat iemand zelf in staat is het eigen leven te beëindigen. Zelfdoding maakt duidelijk dat iemand volledig op zichzelf teruggeworpen kan worden, als die persoon dat wil. Dat maakt de verantwoordelijkheid voor het eigen leven zeer duidelijk.

Maar we zijn het als ‘samenleving’ nog niet gewend – en het is van staats- en medische wege ook niet de bedoeling dat er een gewenning zal ontstaan. Zelfbeschikking over het levenseinde (inclusief de legale, vrij bewandelbare weg of zoektocht naar humane middelen zonder bemoeienis), dat klinkt leuk als ideaal, maar laten we voorkomen dat het een recht wordt waar iemand zich op kan beroepen. Wat zullen (veel) artsen in Nederland blij zijn met *de Zondebok van Tuitjenhorn*: “Tja, die heeft het helemaal fout gedaan, maar vertrouw op ons, wij volgen keurig de richtlijnen. Dus als u vraagt, ‘Dokter helpt u mij als het zover is?’, dan antwoorden wij: ‘Natuurlijk, maar wij laten u wel eerst net zo lang lijden als het protocol vraagt.’ Bureaucratisering van het sterven; als gevolg van een decennialang gedwee, volgzzaam en afhankelijk opstellen van burgers. Overschat ik, als ik deze woorden neerschrijf, het zelfbeschikkend vermogen van de mens? Leg ik naast de vraag tevens een morele *eis* neer: gij die anders doet is de naam mens niet waard? Is iemand die zich afhankelijk opstelt (als dat niet nodig is) minder mens? Het goed kunnen beantwoorden van die vragen hangt altijd samen met de context waarin die vragen gesteld worden – en die context maakt een ‘handboek sterven’ problematisch.²

De mens is het andere dier. Zo stilletjes aan weten we allemaal (oké, er bevinden zich altijd nog mensen in de ontkenningfase) dat de mens voortkomt uit een lang evolutionair proces waardoor het niet altijd eenvoudig is een zeer strikt onderscheid tussen de ene en de andere biologische soort te maken. Niettemin, wie ‘mens’ zegt, zegt: aangewezen zijn op eigen inventiviteit en creativiteit om te leven en te overleven – of: afhankelijk opstellen en afwachten wat anderen met je gaan doen (ook het gevolg van eigen inventiviteit – onder andere solidariteit en barmhartigheid vinden daarin hun voedingsbodem) – of: een combinatie van beide. De mens is het verstandelijke dier – wat niet wil zeggen dat hij ook (altijd)

¹ West, Ken: *R.I.P. Off! Or the British way of death* Matador, Kibworth Beauchamp, 2013 ISBN 978 1783068 821, p. 116

² Die context is van wezenlijk belang: er zijn immers ook mensen die door een fysieke/psychiatrische/psychische aandoening niet (meer) in staat zijn zelf te beschikken. Hoe kunnen/mogen/moeten wij als wél zelfbeschikkende personen daar mee om gaan als levenseindevragen gesteld worden? We beschikken dan immers over macht die t.a.v. van kwetsbare personen gebruikt kan worden.

verstandig is – dat de eigen levenswandel kan uitstippelen en vormgeven; tot in de dood. De problemen die wij als mensen kennen, de puzzels die we hebben op te lossen in de complexe samenleving – geen ander dier dat zich daar op een soortgelijke wijze in zijn existentie mee geconfronteerd ziet. De mens is het andere dier omdat we als mensen op ons gedrag kunnen reflecteren en andere wegen kunnen inslaan. Als mensen zijn we allen gelijk in soortelijke oorsprong, maar ongelijk in potentie, en de waarde die de een voor de ander heeft is altijd verschillend, en vice versa – dat geldt ook voor de waarde die iemand toekent aan het eigen leven: die verschilt ook. Wie nu de vraag stelt: “Ben ik van mezelf of van de ‘stam’ waartoe ik behoor” en antwoordt: “Mijn leven behoort aan anderen” steekt per direct het mes in de eigen rug. (Waarom leveren zo vele mensen zich dan toch zo gemakkelijk aan anderen uit? Interessante antropologische vraag.)

Cultuurhistorisch, religieus, gedragswetenschappelijk, etc. wordt er grof ge- en veroordeeld over zelfbeschikking als menselijk vermogen.

Als persoonlijke verantwoordelijkheid en intellectuele onafhankelijkheid belangrijke criteria zijn om de volwassen burger mee te typeren, dan ligt het voor de hand dat de zelfdood het beste is wat die burger kan doen als het einde van zijn leven daar is. De burger dient de vrijheid te hebben dat einde humaan te bewerkstelligen zonder dat ook maar één ander de plicht heeft in middelen of steun te voorzien (noch de staat, noch de arts, noch de dierbare naaste, noch...). Moet dan alles wat kan (ten aanzien van dit onderwerp)? Nee, maar wat iemand kan en vooral: *wil*, moet niet belemmerd worden door degenen die vinden dat niet alles kan en vooral: *mag*.

Objectief beschouwd is zelfdoding als uitiem menselijke daad *een* manier om het eigen individuele bestaan vrijwillig en zelf beschikt te beëindigen, *een* manier naast andere bestaande manieren om te sterven, waar mogelijk een beetje (of meer) hulp van anderen gebruikt wordt of gewenst is – wat op zich niet strafwaardig is indien onomstotelijk duidelijk is dat er sprake is van een vrijwillig verzoek met vrijwillige betrokkenheid van degenen die daartoe dat verzoek krijgen.

Ook: het best denkbare is niet altijd haalbaar, vandaar moet ook gekeken worden naar hetgeen *maximaal* haalbaar is met respect voor de menselijke, autonome natuur.

Zelfdoding is nog niet echt ingeburgerd en dat maakt dat mensen vooralsnog krampachtig reageren of reageren met sterke afwijzing: “Je moet wel heel ziek zijn”, zeggen de gezonden – maar wat is ziek, en wat gezond, en wie bepaalt dat, en is het nodig om in dergelijke categorieën te denken?

Is, tot slot, zelfdoding wel de humane dood bij uitstek?

Is het ‘waanzin’ om de zelfdood te normaliseren? Nee, wat als waanzinnig beschouwd wordt, hangt samen met normen en waarden en de vraag die hiermee opgeroepen wordt en niet eenduidig beantwoord kan worden, is: wiens waarden en normen?

Is er dan sprake van een ‘provocatie’? Ja, de provocatie zit in de uitdaging nog eens goed na te denken of zelfdoding wel zo abject is, en waarom palliatief/terminaal sederen of artseneuthanasie voor velen juist niet? De provocatie vraagt om het openbreken van vanzelfsprekendheden.

Is wat hier besproken wordt dan ‘bittere ernst’? Nou en of. Als de mens in staat is zelf vorm te geven aan zijn leven en daarin (kort door de bocht gezegd) veel vrijheid heeft, is er niets vreemds aan dat iemand zelf aan het stuur staat als het slotakkoord klinkt.

Maar... zelfbeschikking houdt ook in dat iemand een andere keuze kan maken en beslissingen over het eigen sterven juist aan anderen overlaat – evenals de finaliserende handeling. Daar is niets paradoxaals aan.

—